

СЕНЧЕНКО Н. М.,
кандидат юридичних наук, старший
викладач кафедри кримінального
права та правосуддя
(Чернігівський національний
технологічний університет)

ГАЙДА Р. О.,
студент IV курсу
юридичного факультету
(Чернігівський національний
технологічний університет)

УДК 343.21

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті досліджено окремі проблеми законодавчого забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. З'ясовано прогалини у законодавстві щодо забезпечення безпеки вищезазначених осіб, обґрунтовано та запропоновано пропозиції щодо його удосконалення.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне провадження, кримінальне судочинство, заходи забезпечення безпеки осіб.

В статье исследованы отдельные проблемы законодательного обеспечения лиц, участвующих в уголовном процессе. Выявлены пробелы в законодательстве касательно обеспечения безопасности вышеназванных лиц, обоснованы и внесены предложения касательно его усовершенствования.

Ключевые слова: уголовный процесс, уголовное производство, уголовное судопроизводство, меры обеспечения безопасности лиц.

The article investigates certain problems of legal security of persons involved in criminal proceedings. There were found gaps in legislation in regards to the safety of the aforementioned persons, recommendations for its improvement were offered.

Key words: criminal procedure, criminal proceeding, criminal justice, measures to ensure the safety of people.

Вступ. Безперечно, ефективність здійснення учасниками кримінального процесу покладених на них функцій, належна реалізація ними прав та обов'язків можливі лише за умови відсутності загроз безпеці їх життєдіяльності. Ст. 3 Конституції України проголошує: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [1]. Закріплення даної норми на рівні Основного Закону держави свідчить не тільки про визнання людини об'єктом одного із пріоритетних напрямів державної політики, а й про реальну важливість охорони людини як істоти біологічної та як істоти соціальної.

Особливого змісту положення вищезазначеної норми набувають у кримінальному процесі, де досягнення істини у кримінальному провадженні може супроводжуватися

різноманітними формами незаконного впливу на учасників кримінального процесу, які носять як моральний, так і фізичний характер. Основний Закон України, закріпивши право громадян на життя (ст. 27 Конституції України), свободу та особисту недоторканість (ст. 29 Конституції України), створює конституційні засади забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. Наразі питання забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, регулюється Конституцією України, Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) та рядом інших нормативно-правових актів. Однак наявні недоліки у вищевказаних актах законодавства свідчать про суттєві проблеми забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, які в своїй сукупності не гарантують ефективний захист певних осіб і, відповідно, створюють умови для зовнішнього впливу на дії та рішення учасників процесу.

Проблеми забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві неодноразово досліджувалися у вітчизняній та зарубіжній правовій науці. Вивченню та дослідженню питань та проблем забезпечення безпеки осіб, які беруть участь в кримінальному судочинстві в своїх працях приділяли увагу такі вчені, як В. Зеленецький, М. Куркін, С. Пашков, Д. Чекулаєв, Н. Пелипенко, Г. Душейко, В. Тертишник, О. Усенко та ін.

Постановка завдання. Завданням дослідження є аналіз окремих проблем законодавчого забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та визначення можливих шляхів їх усунення.

Результати дослідження. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року є нормативним актом, який детально регламентує забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Однак, на нашу думку, сумнівною виглядає назва даного закону у порівнянні з нормами, які закріплені в його змісті. Задля вирішення даної проблеми варто звернутися до поняттєвого апарату і з'ясувати співвідношення понять «кримінальне судочинство», «кримінальний процес» та «кримінальне провадження».

Тлумачний словник юридичних термінів розкриває судочинство як «порядок розгляду кримінальних та цивільних справ на всіх стадіях кримінального або цивільного процесу» [2, с. 266]. Юридична енциклопедія визначає судочинство як «процесуальну форму здійснення правосуддя, діяльність суду; є видом державної діяльності, пов'язаної з розглядом і вирішенням цивільних, кримінальних та інших судових справ». Тут же вказується, що порядок здійснення кримінального судочинства регламентується КПК України [3, с. 718-719]. Ст. 1 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь в кримінальному судочинстві» визначає поняття забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тобто у «виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень» [4]. На підставі вищевикладеного кримінальне судочинство можна розуміти як : а) діяльність суду із здійснення правосуддя; б) судовий розгляд як стадію кримінального процесу; в) досудове розслідування та судовий розгляд як діяльність зі встановлення істини у справі.

Юридична енциклопедія визначає кримінальний процес як «регламентований нормами кримінально-процесуального права порядок провадження у кримінальних справах» [5, ст. 404]. Тлумачний словник юридичних термінів визначає вищезазначене поняття як «регламентовану законом діяльність органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду (з участю державних, громадських організацій, посадових осіб і громадян), змістом якої є порушення розслідування, судовий розгляд кримінальних справ, перегляд і виконання судових рішень» [2, с. 143]. В КПК України 1960 року активно використовувалися терміни «кримінальне судочинство» та «провадження у кримінальних справах» [6]. КПК України 2012 року апелює терміном «кримінальне проваджен-

ня», під яким розуміється «досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність» [7]. На підставі цього доцільно викласти назву Закону в такій редакції: «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні», з подальшим внесенням змін до положень даного Закону та інших актів законодавства з метою уникнення неоднозначного розуміння змісту положень актів законодавства з даного питання.

Суттєву проблему з огляду реалізації на практиці заходів забезпечення безпеки учасників кримінального процесу становить розташування відповідних норм у кримінальному процесуальному законодавстві. Так, Законом України від 13 січня 2000 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 1381-XIV КПК України 1960 року було доповнено ст. 51-1 та ст. 51-5, у яких було закріплено підстави для застосування заходів забезпечення безпеки, коло осіб, які мають право на забезпечення безпеки, їх права та обов'язки, процедуру застосування заходів безпеки та їх скасування, а також порядок оскарження рішення про відмову в застосуванні заходів безпеки або їх скасування. Відповідні зміни також було внесено до ряду інших статей КПК України (14-1, 20, 49, 69-1, 85, 97, 112, 170, 174, 176, 217, 218, 224, 255, 273, 290, 292, 300, 302, 303, 306, 307), що регламентують забезпечення безпеки потерпілих і свідків [8, с. 91]. З прийняттям у 2012 році нового КПК України було внесено зміни до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (ст. ст. 1-6, 15, 16, 19, 22) [7]. Право учасників кримінального процесу на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла закріплене для підозрюваного, обвинуваченого (п. 12 ч. 2 ст. 42), виправданого, засудженого (ч. 3 ст. 43), захисника (ч. 4 ст. 45), потерпілого та його представника (п. 5 ч. 1 ст. 56, ч. 4 ст. 58), цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників (ч. 3 ст. 62, ч. 3 ст. 61, ч. 3 ст. 63), свідка (п. 8 ч. 2 ст. 66), перекладача (п. 4 ч. 2 ст. 68), експерта (п. 7 ч. 3 ст. 69), спеціаліста (п. 5 ч. 4 ст. 71). Однак вказівки щодо поняття забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, перелік заходів забезпечення безпеки, підстав їх застосування тощо в чинному КПК України відсутні. Крім того, в КПК України 2012 року відсутнє посилання до норм вищезгаданого Закону, що фактично унеможливує право пересічного громадянина на забезпечення безпеки його як учасника кримінального процесу лише в силу відсутності на те прямої вказівки у кримінально-процесуальному законі. Таким чином, на наш погляд, існує нагальна необхідність у відображенні поняття, підстав, видів та порядку реалізації заходів забезпечення безпеки в чинному КПК України, у зв'язку з чим доцільно було б або внести зміни до статей КПК України, що регламентують права та обов'язки учасників кримінального провадження, або доповнити КПК України главою «Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні».

Ст. 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» містить загальний перелік заходів забезпечення безпеки, які можуть застосовуватися до осіб, щодо яких існує реальна загроза їхньому життю, здоров'ю, житлу та майну. Частина 2 даної статті закріплює, що «з урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна осіб, взятих під захист, можуть здійснюватися й інші заходи безпеки» [4]. Тобто якщо ситуація, що виникла, виходить за рамки практики чи законодавчого регулювання, то особі, яка вирішує питання про забезпечення безпеки, надається не тільки право, але й покладається обов'язок самостійно (чи за участю спеціалістів) розробити інші засоби захисту осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві, які б забезпечили досягнення поставленої мети [9, с. 45]. Однак закон, надаючи органам та посадовим особам, що вирішують питання про забезпечення безпеки, повноваження з розробки та впровадження нових заходів забезпечення безпеки, не визначає меж, в яких дані заходи повинні розроблятися та впро-

ваджуватися. Хоча, з одного боку, в даному випадку принцип «дозволено все, що не заборонено законом» має свій прямий вияв, з іншого боку, така ситуація з урахуванням специфіки кримінальної процесуальної діяльності та відносин, що складаються під час забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, потребує певної законодавчої регламентації. На підставі вищевикладеного питання розробки, впровадження та реалізації заходів забезпечення безпеки, які не передбачені ст. 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», варто вирішувати, виходячи із загальних засад кримінального провадження, передбачених ст. 7 КПК України, із подальшим закріпленням даної позиції в Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», що допоможе усунути непорозуміння з даного питання та надасть змогу попередити зловживання повноваженнями компетентних осіб з питань забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Як було зазначено вище, загальний перелік заходів забезпечення безпеки передбачений ст. 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», і цей перелік не є вичерпним. Крім цього, в розділі III даного Закону містяться норми, які стосуються особливостей забезпечення безпеки таких категорій осіб, як військовослужбовці (ст. 18) та особи, які перебувають в установах виконання покарань чи слідчих ізоляторах або у місцях із спеціальним режимом тримання (ст. 19), що дає підстави стверджувати про застосування особливого підходу до забезпечення безпеки даних категорій осіб, який доцільно було б виокремити у спеціальні програми забезпечення безпеки. О. Бардацька та А. Орлеан висловлюють думку про вдосконалення вітчизняної системи захисту свідків через запровадження поділу на спрощену або короткострокову програму захисту учасників кримінального судочинства та більш ґрунтовну (тривалішу) програму застосування заходів забезпечення безпеки таких осіб. При цьому, на їх думку, для першої важливим буде саме спрощений порядок прийняття рішення про її застосування та якнайшвидше узгодження такого рішення, в той час як для другої важливим буде ґрунтовність та продуманість комбінації всіх можливих заходів [10, с. 33]. Варто цілком погодитися із необхідністю запровадження програм захисту осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, однак в їх основу варто покласти такі критерії, як важкість, характер кримінального правопорушення та важливість інформації, носіями якої є особи, взяті під захист. Так, наприклад, під час розслідування кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України необхідність застосування спеціальної програми забезпечення безпеки зумовлена державними інтересами та підвищеною небезпекою щодо особи, взятої під захист. Крім цього, підвищена небезпека існує щодо єдиного свідка у кримінальному провадженні і так званого «коронного свідка», коли будь-який зовнішній вплив неминуче відображається на бажанні таких свідків співпрацювати із органами досудового розслідування. В зв'язку з цим існує об'єктивна необхідність законодавчого закріплення поділу програм забезпечення безпеки, визначення переліку випадків їх застосування та переліку заходів, які можуть застосовуватись щодо осіб, взятих під захист в рамках цих програм.

Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» визначає способи нерозголошення даних про особу, взятую під захист, одним із яких є обмеження відомостей про особу в матеріалах перевірки (заявах, поясненнях тощо), а також протоколах слідчих дій та інших матеріалах кримінального провадження, заміни прізвища, імені, по батькові в цих документах псевдонімами за постановою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчого, прокурора або за ухвалою слідчого судді, суду про зміну анкетних даних (п. «а» ст. 15) [4]. Однак чинний КПК України не містить жодної вказівки щодо забезпечення конфіденційності даних про особу, взятую під захист, під час підготовчого провадження, а тому у зв'язку з

цим існує реальна загроза розголошення справжніх даних про учасника кримінального провадження. З огляду на це необхідно внести відповідні зміни у главу 28 КПК України «Підготовче провадження» задля усунення будь-яких можливостей стороннього доступу до справжньої інформації про особу, взяту під захист.

Висновки. Враховуючи викладене вище, вважаємо за доцільне, по-перше, викласти назву Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» таким чином: «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні», з подальшим внесенням змін до положень даного Закону та інших актів законодавства в дослідженій сфері. По-друге, закріпити положення щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, в КПК України або шляхом внесення відповідних змін до статей, що регламентують права та обов'язки учасників кримінального провадження, або шляхом доповнення КПК України главою «Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні». По-третє, доповнити ст. 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» позицією про розробку та впровадження нових заходів забезпечення безпеки на основі та в рамках загальних засад кримінального провадження, передбачених ст. 7 КПК України. По-четверте, законодавчо закріпити поділ програм забезпечення безпеки, визначити перелік випадків їх застосування та перелік заходів, які можуть застосовуватись щодо осіб, взятих під захист в рамках цих програм. По-п'яте, внести відповідні зміни у главу 28 КПК України «Підготовче провадження» задля усунення будь-яких можливостей стороннього доступу до справжньої інформації про особу, взяту під захист.

На нашу думку, успішне впровадження та подальша реалізація наведених нами пропозицій дала б змогу не тільки реально забезпечити безпеку учасників кримінального процесу, а й уникнути корупційності та зловживань з боку компетентних органів, зменшити рівень злочинності та вивести здійснення правосуддя на якісно новий рівень.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 26 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін.; за ред. В.Г. Гончаренка. – 2-ге вид., стереотипне. – К.: Либідь, 2004. – 320 с.
3. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – 2003. – Т. 5: П – С. – 736 с.
4. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.
5. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – 2001. – Т. 3: К – М. – 792 с.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон УРСР від 28 грудня 1960 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – С. 478. – Ст. 88.
8. Карпов Н.С. Законодавство України в сфері забезпечення безпеки свідків та потерпілих / Н.С. Кудрявцев // Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту внутр. справ. – К., 2006. – № 1. – С. 90–97.
9. Зеленецкий В.С. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса / В.С. Зеленецкий, Н.В. Куркин. – Х.: КримАРТ, 2000. – 404 с.
10. Бардацька О.В. Забезпечення безпеки потерпілих та свідків у кримінальних справах, пов'язаних з торгівлею людьми / О.В. Бардацька, А.М. Орлеан. – К.: Тютюкін, 2010. – 35 с.

